

Панченко Олег Анатолійович,

д.мед.н., проф., заслужений лікар України, директор

ДЗ “Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України”,
Президент Громадської організації “Всеукраїнська професійна психіатрична ліга”,
м. Київ;

Антонов Віктор Григорович,

начальник адміністративно-інформаційного відділу,

ДЗ “Науково-практичний медичний реабілітаційно-діагностичний центр МОЗ України”,
м. Київ

ORCID 0000-0001-9673-6685

УДК 004:316.6:347.92

doi: 10.34213/ap.20.01.07

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО” В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто поняття інформаційного насильства, його місце і роль у системі соціального насильства та заходи щодо забезпечення національної безпеки в цьому контексті. Визначено, що інформаційне насильство поряд з економічним і політичним є системоутворюючим фактором соціального насильства. Запропоновано модель, що відображає аксіологічний підхід до забезпечення національної безпеки при об’єктивізації небезпеки у вигляді насильства, яка враховує наступні конструкти: превенція; збереження, захищеність, нарощування національних цінностей; усунення збитку, завданого насильством; пост-превенційні організаційно-правові заходи для мінімізації можливого збитку, завданого насильством.

Ключові слова: насильство, соціальне насильство, інформаційне насильство, політичне насильство, економічне насильство, безпека, національна безпека.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство, що знаходиться у стані перманентної турбулентності, відчуває новий підвищений рівень насильства у всіх сферах людської діяльності. Злочинність, терор, етнічні та соціальні зіткнення, політичний тиск і побутові порушення загальнолюдських прав слугують наочними показниками насильства.

Насильство, як одне з видів міжлюдських комунікацій, будучи екстремальним вираженням зіткнення і протидорства інтересів і цілей суб’єктів суспільних відносин, постійно набуває нові риси і якості. Так, сучасні технології і пов’язані з ними культурні перетворення, породили в понятійному ряді соціального насильства нову складову – “інформаційне насильство”, яке з огляду на вплив його на суспільно-політичні явища стало актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема насильства хоча і не є новою, але знаходиться в постійній увазі дослідників [3; 4; 6; 9–11; 13]. Виходячи із сучасних поглядів на проблему, можна дійти висновку, що насильство є невід’ємною складовою суспільного буття і має системний характер.

Інформаційне насильство є однією з компонентів соціального насильства, і в останній час з’явилися спроби його осмислення в цьому плані [1; 2]. Проте соціальна теорія інформаційного насильства ще недостатньо вивчена. Також не деталізовані концепт інформаційного насильства в контексті національної безпеки та практичні заходи щодо вирішення даної проблеми на державному рівні.

Мета статті – дослідити інформаційне насильство як системне явище та визначити заходи щодо забезпечення національної безпеки в цьому контексті.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження генезису інформаційно-го насильства як об'єктивної складової суспільного буття було розглянуто такі передумови.

Найбільш широким є розуміння насильства як поведінки, що завдає шкоди іншим [4]; будь-який збиток (фізичний, моральний, психологічний, ідеологічний та ін.), що наноситься людині, або будь-які форми примусу щодо інших індивідів та соціальних груп [9].

Соціальне насильство згідно енциклопедії визначається як “застосування тим чи іншим класом (соціальною групою) різних, аж до озброєного впливів, форм примусу щодо інших класів (соціальних груп) з метою придбання або збереження економічного та політичного панування, завоювання тих чи інших прав або привілеїв” [15].

Більш розширене визначення дає В. Денисов: “своє конкретне вираження соціальне насильство знаходить в застосуванні або загрозі застосування певною групою, класом, державою, суспільною системою різних форм, методів і засобів прямого або непрямого примусу і придушення (політичних, економічних, військових, юридичних і т.п.) по відношенню до інших груп, класів, держав, громадських систем з метою забезпечення захоплення і утримання політичної влади та економічного панування, надбання і збереження незалежності і суверенітету, різного роду прав і привілеїв, задоволення територіальних та інших претензій, обмеження інтересів протилежної сторони, нав'язування будь-кому своєї волі” [5].

З наведених визначень можна зробити такі висновки.

По-перше, насильство не самоцільно – воно є лише засобом досягнення цілей. По-друге, насильство виступає як примус в двох основних формах: політичній та економічній та служить єдиній меті задоволенню інтересів насильника. По-третє, в наведених визначеннях ще явно не простежується інформаційна складова. Хоча, розглядаючи такі цілі насильницької взаємодії як “надбання і збереження панування”, “нав'язування будь-кому своєї волі”, можна побачити деякі ознаки інформаційно-психологічного примусу, спрямованого на придушення волі соціального опонента, зміни характеру соціальної взаємодії в сторону асиметричних відносин, відносин примусу на майбутнє.

Більш поглиблене бачення аспекту насильницької взаємодії, в якому вже явно простежуються елементи інформаційного, було запропоновано Д. Галтунгом [3], який поряд з прямим насильством, що передбачає безпосередній вплив суб'єкта на об'єкт (вбивство, тілесні ушкодження, затримання, вигнання та т.п.), увів поняття “структурне насильство” – створення певних умов (структур), що ущемляють потреби і інтереси людей, наприклад, експлуатація людини людиною в суспільстві. Представляє інтерес запропонована ним типологізація насильства, в якій пряме та структурне насильства поєднуються з чотирма класами основних потреб (виживання, благополуччя, ідентифікація, свобода). В результаті автор отримує вісім типів насильства. В цій конструкції поєднання структурного насильства з потребою ідентифікації означає: впровадження в свідомість; обмеження інформації.

Ще більший інтерес являє класифікація видів насильства, запропонована С. Жижеком [6]. Він поділяє насильство на три види.

1. *Суб'єктивне насильство* – прояви соціального насильства, які “лежать на поверхні”, легко помітні та визнаються більшістю людей (і кримінальним законом): вбивства, теракти, війни і т.п.

2. *Системне (об'єктивне) насильство* – “потайливе”, непомітне, але яке постійно присутнє в людському суспільстві (і тим більше небезпечне). Це – “нерідко катастрофічні наслідки спокійної роботи наших економічних та політичних систем”.

3. *Символічне насильство*, втілене в мові, мовленні. Але це не тільки очевидні випадки мови-ненависті (ображення, погрози тощо), а ще більш фундаментальна форма насильства. Як приклад С. Жижек наводить масові спалахи насильства в мусульманському світі у зв'язку з опублікуванням в одній з європейських газет карикатур на пророка Мухаммеда. Більшість учасників заворушень в очі не бачили ні цієї газети, ні самих карикатур. Але ця публікація, що стала в принципі відомою завдяки глобалізації ЗМІ і “всесвітній павутині”, зачепила звичні символи, установки, ворожі мусульманському світу.

Якщо два перших є повторенням типологізації і насильства Д. Галтунга в інших термінах, то останній практично підводить нас до поняття “інформаційне насильство”, оскільки прямо передбачає інформаційну взаємодію. Безперечно те, що насильство не може не зачіпати духовну та психологічну структуру особистості. Духовний та ідеологічний вплив, зосереджений вплив через пропаганду, засоби масової інформації, а також страх, емоції, почуття, викликані застосуванням насильства, виявляються настільки ж потужними регуляторами поведінки людини, як і загроза прямої фізичної розправи. Таким чином, ми підійшли до усвідомлення присутності інформації в реалізації насильства. А. Шеховцев [16] зазначає, що за своїм онтологічним статусом інформація не відрізняється від простору, часу, енергії, маси та інших категорій. У той же час поняття інформації істотно ширше кожної з цих філософських категорій. Воно є значущою характеристикою матеріальних та ідеальних об'єктів та їх взаємодій на всіх рівнях організації матерії. Сказане дає підстави стверджувати, що інформаційна компонента міститься в будь-якому насильстві.

Інформаційне насильство в широкому сенсі – це не силовий впорядкований вплив на об'єкти, що носить антисоціальний або антисобістисний характер. Інформаційне насильство, маючи природні передумови, виступає особливою формою соціального насильства, де інформаційна складова в результаті інверсії набуває самостійну сутність. Його поширення пов'язане з антропологічною кризою, модернізаційним шоком, розпадом традиційних культур, які звільнили деструктивні та антисоціальні імпульси. У вузькому сенсі інформаційне насильство – несиловий вплив на ментальну сферу [2]. Викладене дозволяє нам відобразити соціальне насильство у вигляді системи, де політичне, економічне та інформаційне насильство становлять “триєдину структуру в орбіті соціального насильства” (рис. 1).

Рис. 1. Трикомпонентне уявлення системи соціального насильства

Удавана простота системи насправді комплексно відображає весь спектр суперечностей в сучасному інформаційному суспільстві. Дійсно, функціонування держави, її соціальна, політична, економічна, індустріальна сфери знаходяться в прямій залежності від роботи інформаційних мереж, систем зв'язку та управління, програмного забезпечення, що складають технічну базу інформаційного простору. До того ж агресія і насильство у специфічному відбитті, що відповідає соціально-економічній, політичній та культурній ситуації, створюють кризу і нестабільність, де інформаційне насильство виявляється неминучим супроводом суспільного буття. Засоби масової інформації нав'язують вигідні їм, та їх реальним господарям, оцінки, думки, електоральну поведінку. Інформаційним насильством є прославлення культу сили і гангстеризму, вестернізація або, навпаки, заповнення вульгарною естрадою екранів телебачення і кінематографа. Насильство входить в мову, семантику передач, повсякденні комунікації.

Розглянувши визначення, властивості та форми насильства, можемо проаналізувати його в контексті національної безпеки. Тут ми беремо до уваги саме триєдину форму насильства (див. рис. 1), оскільки в даному ракурсі розгляду поділ насильства на окремі компоненти був би, на нашу думку, неефективним.

А. Поздняков виділяє три методологічних підходи до визначення поняття “національна безпека” [12]. Згідно з першим підходом безпека визначається як *захищеність національних інтересів від загроз*. У другому підході акцент робиться на *збереженні цілісності, стійкості, стабільності та нормального функціонування соціальної системи при деструктивних діях на неї*.

В принципі і перший, і другий підходи можуть бути застосовані для нашого аналізу національної безпеки, оскільки насильство, по суті, і є деструктивний вплив або загроза. Сам А. Поздняков, критикуючи обидва, підкреслює, що в першому випадку “захист умов і можливостей реалізації законних інтересів, особливо життєво важливих, можна включати в функціонал структур забезпечення безпеки тільки за умови, якщо суперники застосовують підлі, підступні, аморальні та ті, що виходять за рамки права методи і засоби”. Власне, перераховані автором “методи і засоби” й відносяться до характеристик насильства. Хоча при цьому він підкреслює, що трактування безпеки як “захищеність інтересів” може бути використано агресором, оскільки воно виправдовує їх замах на чуже надбання.

У другому випадку, на думку А. Позднякова, “в певних умовах прагнення зберегти цілісність може бути небезпечним для соціальної системи, а деструктивний вплив – благом. Все залежить від конкретного стану і самої системи, і зовнішнього середовища”. Деякі соціальні системи можуть перейти на більш високий рівень прогресу тільки через біфуркації і революції. Таким, наприклад, є перехід від тоталітаризму до демократії. У зв'язку з цим і поняття “деструктивний вплив” є вельми умовним. У кожному конкретному випадку потрібні ціннісні координати, щоб зняти питання: добре це чи погано з точки зору безпеки.

Нам видається цікавим третій підхід, який А. Поздняков вважає найбільш продуктивним, – аксіологічний. Згідно з останнім безпека визначається як захищеність матеріальних і духовних цінностей суб'єкта (держави, суспільства, особистості) від небайдужого для цього суб'єкта шкоди. Найважливішим достоїнством цього підходу є можливість пов'язати основні поняття теорії

безпеки в логічно струнку й послідовно виведену систему: цінності (надбання, ресурси, багатство, блага і т.п.) – збиток (шкода, ризик) – небезпека (загроза) – безпека. При цьому можна використовувати простий і зрозумілий критерій рівня небезпеки – ймовірний збиток (величина збитку і ймовірність його отримання, нанесення) або ризик в широкому його трактуванні.

Головна цінність країни – люди (населення, народ, нація), їх кількість і якість (здоров'я, освіта, кваліфікація). Основні матеріальні цінності країни: територія, корисні копалини, виробничі фонди, транспортна та інформаційна інфраструктура.

Основні духовні цінності: наукові знання, моральні цінності (обов'язок, честь, совість), патріотизм, релігія, політична та правова свідомість населення, морально-психологічний стан населення, ідеологія, національна ідея та ін.

Небезпека для країни – це потенційна або реальна можливість отримання небайдужого збитку національному надбанню (національним матеріальним і духовним цінностям).

Під збитком слід розуміти результат негативних впливів, негативна зміна цінностей суб'єкта або зміна, яка негативно впливає на життєдіяльність суб'єкта, а тому небажана.

Національна безпека – захищеність національного надбання від будь-яких видів збитку, значущого для країни та її народу. Якщо брати до уваги такий критерій небезпеки як ризик, можна сформулювати наступне визначення: *національна безпека – здатність держави задовольняти потреби людини у життєдіяльності, самореалізації та розвитку з мінімізацією ризиків збитку набутим базовим цінностям.*

На основі аксіологічного підходу пропонуємо авторську модель забезпечення національної безпеки в разі об'єктивізації небезпеки збитку у вигляді насильства (рис. 2).

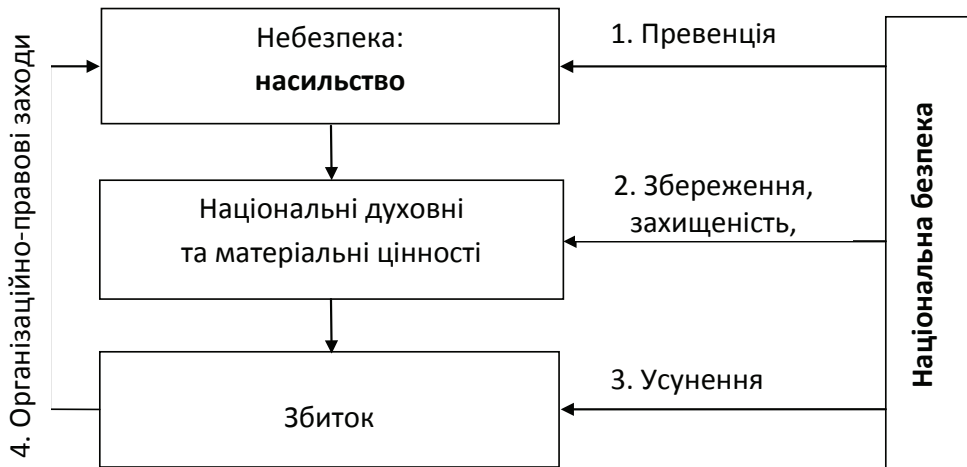

Рис. 2. Модель забезпечення національної безпеки при об'єктивізації небезпеки збитку у вигляді насильства

1. *Превенція* – державні та громадські заходи, спрямовані на попередження насильства. Проблема насильства в національній безпеці визначається зовнішніми та внутрішніми чинниками. Зовнішні – це ті, які виникають внаслідок конкуренції провідних акторів світової політики, що виявляється у вигляді гібридних воєн (комплексного застосування сучасних підривних технологій) і міжнародного тероризму.

Для превенції зовнішнього насильства необхідна розробка інноваційних адаптивних технологій. Важливим завданням є розуміння небезпеки, й завчасне вироблення адекватних заходів протидії. В системі забезпечення національної безпеки країни важливо своєчасно розкрити вразливі місця, а також провести аналіз з метою визначення можливого характеру прояви насильства. З урахуванням масштабів та реального характеру загрози насильства, успішне вирішення комплексу задач з забезпечення національної безпеки може бути досягнуто за рахунок консолідації суспільства, зміцнення національної оборони, розвитку зв'язків з союзниками і партнерами, вмілим використанням потенціалу наявних конструктивних організацій забезпечення міжнародної безпеки та рішучою протидією спробам легалізації насильства в сфері міжнародних відносин.

Внутрішні чинники визначаються тією обставиною, що консенсус в суспільстві забезпечується асиметричним балансом між двома різноспрямованими векторами дії насильства. Перший – насильство, що застосовується владними структурами за ієрархічною схемою “панування – підпорядкування”; другий (протестний) – насильство підвладних мас по відношенню до влади. У сучасному нормально функціонуючому суспільстві насильство трансформується в інструмент організації соціального порядку, стаючи надійним та легітимним засобом інтеграції і конструювання влади, населення та території. Держава застосовує насильство з метою боротьби з явищами, які дестабілізують її діяльність: злочинність, масові заворушення, спроби державних переворотів, та ін. Будь-яка влада постійно намагається “узаконити” прийнятні для неї види насильства, зробити насильство необхідним (природним) елементом культури, використовуючи різні засоби: переконання, примус, авторитет вождя, стимулювання, маніпулювання та ін. У певний момент насильство влади може досягти точки біфуркації, викликаючи реакцію суспільства у відповідь, яка може призвести до непередбачуваних, і неконтролюємих наслідків.

Для створення ефективного механізму превенції насильства, згідно з теорією О. Тевлюкової [14], необхідно інноваційне оновлення усіх підсистем суспільства – політики, економіки, культури, соціальної сфери. Головним напрямком реорганізації суспільства повинна стати оптимізація структури соціальної організації (перехід від владарювання до соціального регулювання) через конструювання механізму взаємодії суспільства і держави. Перехід до соціального регулювання передбачає реорганізацію системи соціального управління, відновлення ролі держави як гаранта соціальної безпеки, створення можливостей для участі широких верств населення в процесах вироблення, реалізації та контролю за виконанням соціальних та політичних рішень. Соціальне регулювання сприятиме превенції групового та соціального насильства.

2. *Збереження, захищеність, нарощування* позитивних національних цінностей та позбавлення від негативних – дві основні творчі цілі (завдання) державної влади в найширшому їх трактуванні. У забезпеченні національної безпеки на перших місцях знаходяться такі цілі державної влади, як оборонні та охоронні. Головним завданням державної влади є збереження національних цінностей, в тому числі і духовних, захист національного надбання від збитку.

Нинішні протиріччя в суспільстві не сприяють нарощуванню позитивних національних цінностей, формуючи в багатьох випадках антигромадський спосіб життя, різноманітні, в тому числі аморальні, погляди і вчинки. В результаті утворюється тимчасова або стійка неузгодженість особистості із соціумом, що лежить в основі більшості форм злочинної поведінки. Тому важлива охоронна функція держави з метою підтримки вже досягнутих позитивних національних цінностей.

3. *Усунення збитку.* Оскільки насильство є невід'ємною складовою суспільного буття, викоринити насильство, а отже, і можливість нанесення ним збитку, в принципі неможливо. Проблема полягає не в тому, щоб знищити насильство як явище, а в тому, щоб мінімізувати його застосування, тим самим знизивши витрати на усунення завданого збитку. Задачі держави, перш за все, викоринювати причини, що породжують насильство, та створювати умови, при яких насильство стане непотрібним та недоцільним.

4. *Організаційно-правові заходи.* Крім оперативного реагування державних органів і громадськості на найбільш небезпечні наслідки насильства, необхідні заходи з метою ліквідації або обмеження завданого збитку для подальшого розвитку превенції. На рис. 2 це показано у вигляді зворотного зв'язку. До таких заходів відносяться, перш за все, зміцнення правової бази, спрямованої на обмеження насильства, а також застосування державою "конструктивного насильства".

Підводячи підсумок, можемо резюмувати, що для реалізації алгоритму запропонованої моделі потрібні не тільки матеріальні витрати, але й, в більшій мірі, потрібні політична воля та організаторський таланти державних діячів і громадських інститутів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Інформаційне насильство поряд з економічним та політичним є системотворюючим фактором соціального насильства.

2. Запропонована модель, що відображає аксіологічний підхід до забезпечення національної безпеки, при об'єктивізації небезпеки збитку у вигляді насильства, враховує наступні конструкти: превенція; збереження, захищеність, нарощування національних цінностей; усунення збитку, завданого насильством; пост-превенційні організаційно-правові заходи для мінімізації можливого збитку, завданого насильством.

3. Викладені теоретичні дослідження можуть бути основою для подальшого смислового наповнення насильства в контексті національної безпеки та дослідження означеної проблеми в плані виробки дієвої державної політики для її вирішення.

Список використаних джерел

1. Баранов А. Ю. Роль информации в реализации насилия в контексте современного общества. 2016. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-informatsii-v-realizatsii-nasiliiya-v-kontekste-sovremennoogo-obschestva> (дата звернення: 25.02.2020).
2. Борщов Н. А. Информационное насилие в современном обществе. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2010. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnoe-nasilie-v-sovremennom-obschestve> (дата звернення: 25.02.2020).
3. Галтунг Д. Культурное насилие. *Социальные конфликты: Экспертиза, прогнозирование, технология разрешения*. Вып. 8. Москва : Центр конфликтологии, 1995. С. 34–37.
4. Гилинский Я. И. Социальное насилие : монография. Санкт-Петербург : ООО Издательский Дом "Алеф-Пресс", 2013. 185 с.
5. Денисов В. В. Социология насилия. Москва : Политиздат, 1975. 214 с.

6. Жижек С. О насилии. Москва : Европа. 2010.184с.
7. Капустин Б. Г. Моральный выбор в политике. Москва : Изд-во МГУ, 2004. 496 с.
8. Клецина И. С. Гендерная социализация : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Питер. 1998. 423 с.
9. Козырев Г. И. Проблема насилия в теории, в массовом сознании и реальной жизни. *Вестник Московского университета. Серия 7: Философия*. 2000. № 6. С. 85–100.
10. Красиков В. И. Насилие в эволюции, истории и современном обществе. Очерки. Москва : Водолей, 2010. 200 с.
11. Кузина С. И. Политическое насилие: природа, манифестирование и динамика в глобализирующемся мире : автореф. ... д-ра полит. наук. Ростов н/Д, 2010. URL: <https://www.disserscat.com/content/politicheskoe-nasilie/read/pdf> (дата звернення: 25.02.2020).
12. Поздняков А. И. Сравнительный анализ основных методологических подходов к построению теории национальной безопасности. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. 2013. № 21 (210). С. 46–53.
13. Пшеничников А. В. Понятие и сущность социального насилия. *Вестник КемГУ*. 2013. № 2 (54). Т. 1. С. 239–243.
14. Тевлюкова О. Ю. Насилие как феномен социальной организации: опыт теоретико-методологического анализа : автореф. дис. ... канд. соц. наук. Новосибирск, 2005. 175 с.
15. Философская энциклопедия. Т. 3 / гл. ред. Ф. В. Константинов. Москва : Сов. энциклопедия, 1964. 584 с.
16. Шеховцев А. Ю. Информационная парадигма в структуре современного мышления. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та. 1998. 176 с.

Panchenko O. A.,

Doctor of Medical Science, Professor, Honorable doctor of the State of Ukraine, Director of State Institution "Scientific practical medical rehabilitating diagnostic centre of the ministry of health of Ukraine", member President of the All-Ukrainian Professional Psychiatric League, Kyiv

Antonov V. G.,

*Chief of Administrative and Information Department of State Institution "Scientific practical medical rehabilitating diagnostic centre of the ministry of health of Ukraine", Kyiv
ORCID 0000-0001-9673-6685*

CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF "INFORMATION VIOLENCE" IN THE CONTEXT OF NATIONAL SECURITY

In the article, scientists study the concept of informational violence, its place and role in the system of social violence and measures to ensure national security in this context.

It is noted that modern society, in a state of permanent turbulence, feels a new increased level of violence in all spheres of human activity. Violence is an integral part of public relations and has a systemic character.

A study of the genesis of informational violence was carried out from the broadest concept of violence (behavior harmful to others) to the understanding that the informational component is contained in any violence. In a narrow sense, informational violence is a non-violent influence on the mental sphere.

It is determined that informational violence, along with economic and political, is a system-forming factor in social violence. It is emphasized that the apparent simplicity of the system actually comprehensively reflects the entire spectrum of contradictions in the modern information society. Indeed, the functioning of the state, its social, political, economic, industrial spheres are directly dependent on the work of information networks, communication and management systems, software, which make up the technical base of the information space. In addition, aggression and violence in a specific reflection, which corresponds to the socio-economic, political and cultural situation, create a crisis and instability, where information violence is an inevitable accompaniment of social life.

From the point of view of the three-component representation of the system of social violence, an analysis of its essence was carried out in the context of national security. At the same time, three methodological approaches to the definition of the concept of "national security" are considered. According to the first, security is defined as the protection of national interests from threats.

The second emphasis is on maintaining the integrity, stability, stability and normal functioning of the social system with destructive actions on it. According to the third (axiological), security is defined as the protection of the material and spiritual values of the subject from his indifferent damage. The proposed model, which reflects the axiological approach to ensuring national security, while objectifying the danger in the form of violence, which takes into account the following constructs: prevention; preservation, security, building up national values; repair damage caused by violence; post preventive organizational and legal measures to minimize the potential damage caused by violence.

These theoretical studies can serve as the basis for the further semantic filling of violence in the context of national security and the study of this problem in terms of developing an effective state policy to solve it.

Keywords: violence, social violence, information violence, political violence, economic violence, security, national security.

References

1. Baranov, A.Ju. (2016). Rol informacii v realizacii nasilija v kontekste sovremennogo obshhestva. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-informatsii-v-realizatsii-nasilija-v-kontekste-sovremennogo-obschestva> [in Russian].
2. Borshhov, N.A. (2010). Informacionnoe nasilie v sovremennom obshhestve [Information violence in modern society]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnoe-nasilie-v-sovremennom-obschestve> [in Russian].
3. Galtung, D. (1995). Kulturnoe nasilie. *Social'nye konflikty: Jekspertiza, prognozirovanie, tehnologija razreshenija – Expertise, forecasting, resolution technology, issue 8*. Moscow: *Centr konfliktologii*, 34–37 [in Russian].
4. Gilinskij, Ja.I. (2013). Socialnoe nasilie [Social violence]. Sankt-Petersburg: OOO Izdatelskij Dom "Alef-Press" [in Russian].
5. Denisov, V.V. (1975). Sociologija nasilija [Sociology of violence]. Moscow: Politizdat [in Russian].
6. Zhizhek, S. (2010). O nasilii [About violence]. Moscow: Evropa [in Russian].
7. Kapustin, B.G. (2004). Moralnyj vybor v politike [Moral choices in politics]. Moscow: Izd-vo MGU [in Russian].
8. Klecina, I.S. (Ed.). Gendernaja socializacija [Gender socialization]. Sankt-Petersburg: Piter [in Russian].
9. Kozyrev, G.I. (2000). Problema nasilija v teorii, v massovom soznanii i realnoj zhizni [The problem of violence in theory, in the mass consciousness and real life]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 7: Filosofija*, 6, 85–100 [in Russian].
10. Krasikov, V.I. (2010). Nasilie v jevoljucii, istorii i sovremennom obshhestve [Violence in evolution, history and modern society]. Moscow: Vodolej [in Russian].
11. Kuzina, S.I. (2010). Politicheskoe nasilie: priroda, manifestirovanie i dinamika v globalizirujushhemsja mire [Political violence: nature, manifestation and dynamics in a globalizing world]. *Doctor's thesis*. URL: <https://www.dissercat.com/content/politicheskoe-nasilie/read/pdf> [in Russian].
12. Pozdnjakov, A.I. (2013). Sravnitel'nyj analiz osnovnyh metodologičeskikh podhodov k postroeniju teorii nacionalnoj bezopasnosti [A comparative analysis of the main methodological approaches to the construction of the theory of national security]. *Nacionalnye interesy: priority i bezopasnost*, 21 (210), 46–53 [in Russian].
13. Pshenichnikov, A.V. (2013). Ponjatie i sushhnost socialnogo nasilija [The concept and essence of social violence]. *Vestnik KemGU*, 2 (54), vol. 1 [in Russian].
14. Tevljukova, O.Ju. (2005). Nasilie kak fenomen social'noj organizacii: opyt teoretiko-metodologičeskogo analiza [Violence as a phenomenon of social organization: the experience of theoretical and methodological analysis]. *Doctor's thesis*. Novosibirsk. URL: <https://www.dissercat.com/content/nasilie-kak-fenomen-sotsialnoi-organizatsii-opyt-teoretiko-metodologičeskogo-analiza> [in Russian].
15. Sovetskaja jenciklopedija. Vol. 3: Filosofskaja jenciklopedij. (1964). F.V. Konstantinov (Ed.). Moscow: Sovetskaja jenciklopedija [in Russian].
16. Shehovcev, A.Ju. (1998). Informacionnaja paradigma v strukture sovremennogo myshlenija [Information paradigm in the structure of modern thinking]. Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta [in Russian].

Надійшла до редколегії 28.02.2020 р.